

ЮБИЛЕИ / JUBILEES**СТО ГОДИНИ ОТ РОЖДЕНИЕТО НА
ПРОФ. КРИСТАЛИНА ЧОЛАКОВА****100 YEARS SINCE THE BIRTH OF
PROF. KRISTALINA CHOLAKOVA**

Как да обхванеш необятното, как да свържеш безбройните нишки на живото и неживото, на материалното и на мисълта, на разума и на сърцето, как да обходиш и да подредиш Вселената. Май е невъзможно. И все пак човек се е изхитрил, като се е замислил, че всичко това се прави и с думи. И... И е решил да подреди Вселената чрез думите в азбучен ред. Хилядолетия наред човекът събира постепенно думите, подрежда ги, опитва се да ги обясни, да ги сравни, да ги представи в комбинации. И така столетие след столетие, докато се стигне до XX век, когато натрупаните усилия и опит да се подреди Вселената в азбучен ред намират своето естествено научно обяснение и форма в една рядка професия – професията на речникаря, лексикографията. Днес речникът всъщност се ползва непрекъснато, но не забелязваме това, така както не се сещаме, че някой го е изработил за наше улеснение. Ето защо си струва при всеки сериозен повод да говорим за речниците и техните създатели. Такъв повод е стогодишнината от рождението на един от основоположниците на българската академична лексикография – проф. Кристилина Чолакова.

Кристилина Христова Чолакова е родена на 12 март 1916 г. в гр. Бяла, Варненско. Завършва гимназия във Варна, след което записва специалността класическа филология в СУ „Св. Климент Охридски“. Веднага след дипломирането си започва работа като гимназиална учителка по старогръцки и латински език в Нова Загора и Ямбол (1941–1945). Вероятно не само лични качества, но и класическото образование, което дава базови знания по езикознание и формира дълбинен структурен подход към анализ на езиковите факти на всички равнища, е насочило Чолакова към една от най-трудоемките и сложни професии – лексикографията. Целият ѝ научен живот е посветен на тази професия. На христовата възраст Кр. Чолакова получава от съдбата изключителен шанс. От една страна, тя започва работа в първия институт на БАН – *Института за български език*, създаден през 1942 г. като *Служба за български речник*. Службата, от своя страна, е осъществяването на Българското книжовно дружество (днес БАН): „изу-

чаването на български език, най-първата ни национална опора“. Това определя двете основни цели на Службата: да събере достатъчна база данни за анализ на значенията на думите и да изгради професионални автори на речници – лексикографи. От друга страна, Кр. Чолакова работи в академичната атмосфера на утвърдените учени езиковеди и автори на речници като акад. Ст. Младенов, Ст. Романски, Вл. Георгиев, Л. Андрейчин, Ив. Леков, К. Мирчев, Цв. Тодоров, Ст. Илчев, което я оформя като научен работник и организатор. Заедно с бъдещите водещи езиковеди, специалисти в различни области на езикознанието, тя събира материали за изработването на тритомния академичен *Речник на съвременния български език* (РСБКЕ). След натрупването на необходимия минимум от материал от около 2 милиона фиша (листчета) с контексти от оригиналната и класическа преводна българска литература е създадена концепция за изработването на РСБКЕ от учените, основатели на Службата и колектива от младите им сътрудници. Така в периода 1955–1959 г. се издава РСБКЕ, т.нар. *Тритомник*. Този речник е начално училище за създаване на първото поколение езиковеди лексикографи у нас. Въз основа на разработките на своята част от речниковите статии Чолакова създава теоретични статии, студии и монография, които са основание през 1962 г. да бъде хабилизирани. А след публикуването на двата тома на *Фразеологичен речник на българския език*, в който тя е съавтор, през 1975 г. е избрана за ст.н.с. I ст.

Освен като автор в РСБКЕ, Кр. Чолакова трупа опит и като организатор на научната дейност. Тя е секретар на речниковата секция (1956–1968). С натрупания си опит и научен авторитет от 1969 до пенсионирането си (1988) Кр. Чолакова е ръководител на отдела, в който е постъпила, но вече реорганизиран и преименуван в *Секция за българска лексикология и лексикография* (СБЛЛ). Успоредно с това ръководство тя е и заместник-директор на Института за български език (1970–1988), както и член на редколегиата на сп. *Български език* (1976–1988) и член от българска страна на Комисията по лексикология и лексикография към Международния комитет на славистите.

Научните интереси на Кристиалина Чолакова очертават няколко кръга: *лексикология* (тясно свързана с лексикографията), *лексикография*, *граматични проблеми* (разглеждани предимно с оглед на и във връзка с лексикалната семантика) и *фразеология*. Тези области се очертават още в началото на творческия ѝ път. Първата ѝ статия е *Характерни особености в употребата и изговора на частицата А* (1952). С нея авторката дава заявка за трайния си интерес към сложните и убягващи от околото на изследователите проблеми на неизменяемите части на речта. Плод на този интерес е и монографията *Частичките в съвременния български книжовен език* (1958). Това е първият труд в езиковедската ни литература, в който е направен функционален и смислов анализ на тези синсемантични думи, които на пръв поглед изглеждат, че са единствено с емоционален контекст-

тов смисъл. Чолакова обаче успява да направи стройна и непротиворечива семантико-граматична класификация, която е в сила и до днес (срв. авторството на Кр. Чолакова за частиците в тритомната *Грамматика на съвременния български книжовен език*, 1982–1983).

Аналитичното граматично мислене, характерно за научния подход на изследване у Кр. Чолакова, както и лексикографската практика, я насочват към изясняване на теоретично важни и актуални за речниковата работа проблеми и затова една съществена част в проучванията ѝ са посветени на *взаимоотношенията между лексикално и граматично значение (Залогът като граматична и лексикографска проблема*, 1973; *За някои типове наречия и тяхната семантико-граматична функция*, 1973; *За граматикализацията на някои лексеми и лексеми-форми*, 1978; *Семантична и синтактична валентност на лексикалната единица*, 1985; *Глаголни лексеми с двучленно оформена структура (глагол + си) и лексикографски проблеми*, 1985), на *прехода на една част на речта в друга (Семантико-функционални особености при някои групи наречия*, 1974), на *семантичните натрупвания и вътрешните качествени изменения в лексикалната структура на отделни групи думи (Омоними в съвременния книжовен български език – студия*, 1959; *Езикови фактори, обуславящи семантичните вариации на лексикалната единица*, 1979). Специално заслужава да се подчертае студията за омонимите. В нея авторката изгражда стройна теория за омонимията, като анализира семантиката и функционирането на омонимите в синхронен план, опирайки се и на диахронията с разглеждане произхода и пътищата на развитие на омонимите в българския език. Теорията се възприема като една от съществените разработки в славистиката.

Езиковедската страст към изследване на думите като елементи на цялостна система естествено довежда Кристилина Чолакова до два безспорни върха в научната ѝ дейност: *Фразеологичен речник на българския език* и *Речник на българския език*.

Фразеологичният речник (т. I–II, 1974–1975) е не само първи в българската лексикография, но в него трите авторки (К. Ничева, С. Спасова-Михайлова и Кр. Чолакова) прилагат на практика нова оригинална теория за фразеологията. Теорията е безспорен принос. Въз основа на нея и на речника чуждестранните учени говорят за българска школа сред световните теории по фразеология, която е особено високо ценена в славянския свят. Не е случайно, че през 1976 г. речникът е отличен с наградата на БАН и СУ за академични постижения *Паусий Хилендарски*. Въз основа на работата си в речника Кр. Чолакова се насочва към изследване на съществени за теорията на фразеологията моменти. Нейните теоретични обосновки по въпроса за същността и формата на фразеологичната единица, за отношението между фразеологична и лексикална единица, за структурно-синтактичните особености на фразеологизмите имат приносен характер.

Освен това при изясняването на тези въпроси Кр. Чолакова остава вярна на целите си да ориентира теорията към формулиране на лексикографски принципи за нейното представяне.

Многогтомният академичен тълковен *Речник на българския език* (РБЕ), който сам по себе си е уникално респектиращо езиковедско изследване, е и най-голямо достижение в научната кариера на Кр. Чолакова. В него тя вгражда не само научния си опит и знания, но и цялата си духовна и интелектуална енергия. Подготовката по изработването на РБЕ започва веднага след завършването на РСБКЕ. Секцията излъчва колектив от авторите (сред тях е и Кр. Чолакова), който да предложи концепция за изработването на РБЕ. Първоначално научните сътрудници в секцията са изработили 800 т.нар. „пробни статии“ от *а до я* за „проблемни“ думи от всички граматични категории. Статиите са обсъждани от колектива на няколко пъти. След това са предоставени на сътрудниците, избрани за разработване на концепцията. Така се ражда *Ръководство за съставяне на Речник на българския език* (автори: З. Геннадиева, К. Ничева, С. Спасова-Михайлова, Кр. Чолакова, 1966). Всъщност това е първият труд по теория на лексикографията на тълковен речник в българската лингвистична литература. Оттук насетне започва работата по разработване на думите за том първи на РБЕ. В процеса на този етап от работа върху Речника също се правят допълнения, уточнения към концепцията, а и някои корекции. Това става с прякото активно участие и компетентна научна намеса на Кр. Чолакова. В основните постулати на концепцията са намерили отражение и приложение част от лексико-граматичните изследвания на Кр. Чолакова. Нейното кредо е, че в един тълковен речник *от академичен тип* „трябва да е представена лексико-семантичната система на езика в цялата ѝ сложност“ и затова описанието на семантичната структура на лексикалните единици е необходимо да отразява във „възможна пълнота морфологичните и синтактичните свойства и особености на думата, обуславящи семантичните ѝ вариации“. Всичко това я определя като ръководител на този уникален и мащабен проект. Кр. Чолакова проявява и организаторските си качества, като разработва програма за изработването и издаването на РБЕ и със сформиранието на редколегията на РБЕ. С работата си като негов главен редактор тя успява да изгради следващото ново поколение научни кадри лексикографи. Чолакова въвежда обсъждане на статиите с автора при редакция и главна редакция като метод и средство за обучение и изграждане на лексикографи с високо професионално майсторство. Организира семинар по семантика, лексикология и лексикография. Семинарът е възможност за запознаване с чуждия лексикографски опит и лексико-семантични изследвания. Така протичат последните близо двайсет години от професионалния път на Кристилина Чолакова (от изграждането на концепцията, през т. I–VIII на РБЕ, в които Чолакова е редактор и главен редактор). Това са години на неуморен труд, внимателно вникване в семантика-

та и употребата на всяка дума, оглеждане на лексикографското оформяне на статията до последната запетая, до всеки шрифт и до най-малката техническа подробност.

За научните си разработки в областта на лексикологията, теорията на лексикографията и за тази огромна и по обем, и по време на създаването (в продължение на близо 40 години) пряка лексикографска работа ст. н. с. I ст. Кристилина Чолакова е отличавана с награди, сред които орден *Кирил и Методий* I степен и званието *Заслужил деятел на науката*. Истинското признание за научните ѝ стремления обаче би било успешното изработване на *Речника на българския език* до последната му буква.

Сабина Павлова / Sabina Pavlova